

ЕТНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ «ПЕТЕРБУРЗЬКИХ ПОВІСТЕЙ» («НЕВСЬКИЙ ПРОСПЕКТ», «НІС») МИКОЛИ ГОГОЛЯ

Анотація. У статті І.М.Сенька обґрунтовано тезу, що Піскар'юв і Ковальов із повістей Гоголя «Невський проспект» та «Ніс» — українці, що меркантильний і чиновницький Петербург деформує національні характери.

Ключові слова: Літературна ономастика, етнологія, гоголівські персонажі.

Summary. In I.M.Sen'ko's article a thesis is substantiated that Piskar'ov and Koval'ov from Gogol's stories "Nevsky prospect" (The Nevsky avenue) and "Nos" (The Nose) are Ukrainians, and that the mercantile and bureaucratic Petersburg deforms national character.

Key words: Literary onomastics, ethnology, gogol's characters.

Три книги Миколи Гоголя — «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Миргород» та «Арабески» — створювалися майже одночасно, і лейтмотивом в них звучить протиставлення Диканьки та Миргорода як промовистих символів України (Малоросії) Петербургу — північній столиці Російської імперії. У перших двох — досить промовисто [див.: 18; 19], а в «Арабесках» (1835), де поряд із творами про Україну були опубліковані й «петербурзькі повісті» «Невський проспект», «Портрет», «Записки божевільного», до яких пізніше додано ще два твори із петербурзькою тематикою — «Ніс» (1836) та «Шинель» (1842), таке протиставлення робиться засобами езопівської мови.

Гоголезнавці сходяться в думці, що цикл із п'яти петербурзьких повістей має ідейну й художню єдність. Їх об'єднує перш за все один «герой» — Петербург, який виступає не тільки як місце подій, не тільки містом, яке вплинуло на поведінку і долю художників Піскар'юва і Чарткова, поручика Пирогова і майора Ковальова, титулярних радників Башмачкіна і Поприщина, але й сприймається своєрідною моделлю світобудови, адже в столиці збираються представники усіх станів суспільства, тут утверджується як мода на одяг, так і мода на спосіб життя. На Невському проспекті, в одній точці простору, прогулюються аристократи й чиновники, ремісники й прислуга, військові й художники, поважні матрони й жінки легкої поведінки, англійці й німці...

Важливо відмітити, що В.Белінський звернув увагу на етнологічний аспект першої повісті із циклу, однак своєрідно: «... в його «Невському проспекті» нема ні одного хохла, усі росіяни і, до того ж, ще німці» [2, с. 172]. Так, у творі колоритно зображено бляшаних діл майстра Шіллера, його дружину і його друзів шевця Гофмана та столяра Кунца. Але є всі підстави спростувати думку російського критика, що в повісті немає жодного українця.

Хоч і скупа інформація про оповідача повістей, але достатня, щоб його не вважати росіянином. Адже етнічний представник російського народу не буде при характеристиці своїх одноплемінників виокремлювати таке: «руський народ любить висловлюватися такими гострими виразами, яких вони (дамі), певне, не почують навіть у театрі»; «росіянин в демікотоновому сюртуку з талією на спині, з вузькою бородою, який живе все життя

на живу нитку»; «руські борідки, дарма, що від них ще одгонить трохи капустою, ніяк не хочуть бачити дочок своїх ні за ким, крім генералів або принаймі полковників» [6, с.8, 12, 31]. Оповідач замріяно говорить про сприятливий для творчості клімат Італії і без захоплення корінного жителя сприймає клімат Петербурга, в якому не може розвинутися вільно, широко й яскраво талант художника, тому з вуст ліричного героя зриваються слова подивування: «Художник петербурзький! Художник у краю снігів, художник у країні фінів, де все мокре, гладеньке, рівне, бліде, сіре, туманне» [6, с. 14]. Як тут не згадати ремствування на північний клімат самого Гоголя: «Мені надоїло сіре, мало не зелене північне небо, так саме, як і ті одноманітно печальні сосни і ялини, які гналися за мною слідом від Петербурга до Москви» [лист до П.Дмитрієва в липні 1832 р.; 10, с.301].

Відомо, що Микола Гоголь у Петербурзі почувався дискомфортно. В листі до матері 30 квітня 1829 р. писав: «Петербург зовсім не схожий з іншими столицями європейськими, чи з Москвою. Кожну столицю взагалі характеризує її люд, який накладає на неї свій національний відбиток, однак у Петербурга нема ніякого характеру: іноземці, які поселилися тут, пообжилися і зовсім не схожі на іноземців, а росіяни в свою чергу обіноземелилися і стали ні сим ні тим» [10, с.278]. Крім скаргування матері й знайомим на шкідливий для його здоров'я клімат, в листі до М.Погодіна 14 грудня 1834 року він обурювався: «Хоч би одне студентське створіння зрозуміло мене! Це народ безбарвний, як Петербург» [цит.: 3, 174]. Тепер особливо часто цитуються його слова із листа М.О. Максимовичу в грудні 1933-го: «Я також думав: туди, туди! У Київ, у прадавній, прекрасний Київ! Він наш, він не їх, — чи не так? Там чи навколо нього творилися діла країни нашої» [цит.: 3, 160].

Петербургський період у житті молодого Гоголя дуже точно охарактеризував Павло Загребельний: «Столиця — чарівний магніт для всіх молодих обдарувань, притягальна сила для надій, зухвальств і навіть для нахабств. Але Гоголь їде з найчеснішими намірами... Материні гроші танули, як сніг на сонці. Гоголь метався туди й сюди, пробував сили в чиновництві (не пішов далі титулярного радника), в акторстві (не взяли через погану дикцію, хоч згодом сучасники в один голос твердили про його геніальну здібність читання!), в ху-

дожничестві («вольноопределяющимся» відвідував уроки малюнка в Академії художеств), у педагогії (наставником сановних недоростків) і навіть у професорстві (двічі — професором історії, і все марно)» [13, с.21].

Дискомфортно Гоголь міг себе почувати й тому, що його тут сприймали за провінціала, хитрого хохла. Сергій Аксаков під час першої зустрічі в 1832 році з автором «Вечорів на хуторі біля Диканьки» у всій його поставі побачив «щось хохляцьке і лукаве» [5, с.89]. Навіть О.С.Пушкін після того, як подарував другові задум п'єси про удаваного ревізора, в колі домашніх сказав: «Із цим малоросом треба бути обережним: він оббирає мене так, що й кричати годі» [спогад П.Анненкова; 1, с.71]. І сенатор Г.І.Карташевський в приватній розмові із Сергієм Аксаковим сказав зарозуміло, що «малоросійський народ пустий», що й Гоголь «достоту такий саме хохол, яким він постає в своїх повістях» [спогад С.Аксакова; 5, с. 106]. І граф Ф.Толстой-Американець у присутності П.Вяземського, Ю.Самаріна, Ф.Тютчева завів мову про «хохляцьку душу» автора «Тараса Бульби» і «Мертвих душ», при цьому обурювався тим, що в поемі «усіх росіян показано бридкими», особливо Ноздрьова, а Коробочку зображено не гидкою тільки тому, що «вона хохлячка» [лист О.Смирнової до Гоголя 3 листопада 1844; 14, т.2, с.124].

В іронічних вихвалюваннях оповідачем принад Невського проспекту легко розпізнаємо стиль зачарованого старосвітською Україною оповідача історії про сварку миргородських Івана Івановича та Івана Никифоровича, з їх знаменитими бекешешо та шароварами. У миргородському циклі оповідач поділив своїх земляків на «старосвітських поміщиків» і «низьких малоросіян», які «видираються з дьогтярів, крамарів, наповнюють, як сарана, палати та присутствені місця, луплять останню копіюки з своїх-таки земляків, наповнюють Петербург ябедками, збивають, нарешті, капітал і урочисто додають до прізвища свого, що кінчається на о, склад *o*» [8, т.1, с.275]. Що це узагальнення не надумане, підтвердив листом Євгена Гребінки до М.М.Новицького 7 березня 1834 року (цитую мовою оригіналу): «Думал я долго дорогою: що з мене буде в Петербурзі, що я там робитиму між москалями? И вышло противное. Петербург есть колония образованных малороссиян. Все присутственные места, все академии, все университеты наводнены земляками, и при определении человека на службу малороссы обращает особенное внимание как un home d'éprit» [11, с.566].

Чи вивів Гоголь українців на головну магістраль Північної Пальміри, як любовно називав столицю Росії Пушкін, пошукаємо у двох його повістях петербурзького циклу — у «Невському проспекті» та «Носі». При цьому скористаємося узагальненнями антропоніміки.

У «Невському проспекті» два головні персонажі — художник Піскарьов і поручик Пирогов. Прізвище поручика дослідник російського ономастичона С.Б.Веселовський знайшов у грамотах XVI

століття [4, с.245]. І в книзі Б.Унбегауна «Російські прізвища» (Лондон, 1972; Москва, 1989) воно зафіксоване як поширене серед росіян в одному ряду з Блиновим, Бубликовим, Булкіним, Сайкіним [23, с. 154]. Бляшаних діл майстер німець Шіллер поручика Пирогова називає російським офіцером, й інші характеристики цього персонажа не вступають у протиріччя з таким визначенням його етнічної приналежності: любить слойоні пірижки, готовий покарати Шіллера і його друзів засланням до Сибіру... Складніше розкрити етимологію прізвища Піскарьов.

Звичайно, суфікс *-ов* спонукує сприймати це прізвище як російське, похідне від назви риби (за зразком російських «рибних» прізвищ Белугин, Карасев, Налимов, Окунев, Осетров); але, як засвідчує В.Даль, росіяни дрібну річкову рибу називають «пескарем», від слова «песок» [12, с. 103-104], отже художник мав би називатися Пескарьовим, а не Піскарьовим, як у Гоголя. Інша справа, коли етимологію прізвища шукати в українській мові, де цю рибку називають піскарем [21, с.541].

В асиміляційних процесах серед українців було звичним до свого прізвища додавати суфікси *-ов*, *-ин*. Євген Гребінка свої листи із Ніжина і Петербурга рідним підписував прізвищем Гребенкин [див.:11, с.503-557]. Антоній Погорельський, сучасник Гоголя, у повісті «Монастирка» розповів про це як про типове явище. Головний герой повісті офіцер Блистовський, викривши на балу в Ромнах злодіяння Прижкова, сказав про останнього, що він був «родом із малоросіян, але, будучи вихованим у Петербурзі, змінив, за прикладом багатьох інших, малоросійське прізвище на російський лад, додавши *в* до справжнього прізвища свого, яке первинно було *Прижко*» [15, с.222]. Так і Піскар міг стати Піскарьовим.

Якщо шлях пошуку обрано правильно, то знайдемо й можливих прототипів Піскарьова.

Одним із прототипів художника-романтика міг бути сам Гоголь, який відвідував рисувальні класи Академії художеств. В образах сновидіння Піскарьова («Сон... приніс йому зовсім не те, що бажав би він бачити: то поручик Пирогов з'являвся з люлькою, то академічний сторож, то дійсний статський радник, то голова чухонки, з якої він колись малював портрет, і всяка подібна нісенітниця») легко знайти віддзеркалення петербурзьких вражень автора «Невського проспекту»: «дійсний статський радник» — це, вірогідно, генерал-майор Андрій Трошинський, який надавав матеріальну підтримку Гоголеві; йдучи в рисувальний клас Академії художеств, Гоголь мусив проходити повз «академічного сторожа»; зберігся й жіночий портрет часів його учнівства, виконаний олівцем [див.: 17, с. 109].

Продуктивні й інші пошуки на цьому терені. Напрошується для аналізу лист Гоголя до Олександра Данилевського від 20 грудня 1832 року, в якому є такі слова: «Ти щасливий, тобі випало на долю втішитися першим благом у світі — коханням. А я...». Правда, їм передує признання

адресанта, що він боїться того полум'я, яке могло би його «спопелити в одну мить», і дякує своїй «твердій волі», яка «два рази відводила його від бажання заглянути в безодню» [15, т.1, с.47]. Хоч лист до матері від 24 червня 1829 року засвідчує, що 20-річний Гоголь таки заглядав у безодню кохання: «Я б назвав її ангелом, але цей вираз не підходить для неї. Це божество, але наділене злегка людськими пристрастями. Обличчя, незвичайне сьайво якого в одну мить западає в серце, очі, які зразу пронизують душу» [цит.: 3, с.105].

Деякі гоголезнавці вважають, що слова із листа до матері — вигадка, щоб оправдатися перед нею за гроші, нерозумно витрачені на видання поеми «Ганц Кюхельгартен». Олексій Полторацький у «Повісті про Гоголя» прокоментував лист не як вигадку, а щирю правду, бо тим нещасним коханням юного Микоші була «його спроба наблизитися до недосяжно високої Музи». А якщо це було зближення не з Музою, а з жрицею кохання? Бо лист Гоголя до матері із Любека від 13 серпня 1829 року насторожує: «Майже всю весну і літо в Петербурзі я хворів; тепер хоч і здоровий, та у мене по усьому обличчю і руках висипала велика висипка. Лікарі сказали, що це наслідок золотухи, що у мене кров дуже зіпсута, що мені треба було приймати кровоочисний декокт, і порекомендували користуватися водами в Травемунді, в невеличкому містечку, за вісімнадцять верст від Любека» [цит.: 3, с.107-108]. Мати запідозрила хворобу, яка буває наслідком позашлюбних випадкових стосунків, і син у наступному листі виправдовувався: «Та я готовий дати відповідь перед лицем Бога, якщо я зробив хоч один розпусний подвиг» [3, с.108]. Однак вустами оповідача, з позицій навченої власним досвідом людини, Гоголь застерігає легковажних читачів «Невського проспекту»: «Але крий вас боже зазирати дамам під капелюшки! Хоч як майорітиме вдалині плащ красуні, я ні за що не піду за нею цікавості ради. Далі, бога ради, далі від ліхтаря!» [6, с.41].

Борис Соколов в енциклопедії «Гоголь Николай Васильович» (Москва, 2007) зустріч юного Микоші з петербурзькою красунею сприймає як реальний доленосний факт біографії письменника, правда, витлумачує його своєрідно: «Можна припустити, що невдача на любовному фронті, як наслідок раннього прояву імпотенції, зміцнила письменника в думці, що його місія пролягає осторонь звичного кохання й сімейного життя, що сам Бог подвигнув його на інший терен духовного подвигу засобом літератури, і жінки можуть тільки зманити його з обраного шляху» [22, с.372]. І така версія не входить у протиріччя з думкою, що в образі Піскарьова можна шукати штрихи біографії автора «Невського проспекту».

Ще можна згадати й братів Прокоповичів, про одну із пригод яких Гоголь розповів у листі до О. Данилевського від 20 грудня 1832 року: «Скажу тобі, що Красенький (М.Прокопович) зібрався не на жарт оженитися на якійсь акторці... Тут і драгун (брат М.Прокоповича — В.Прокопович). Такий

славний парубок! із страхітливими бакенбардами й окулярами, але надзвичайний флегма. Братик, щоб показати йому все цікаве в місті, повів його на другий день в бордель; тільки він у той час, коли той потів за ширмами, прехолоднокровно читав книгу і вийшов не доторкнувшись ні до чого» [14, т.1, с.47]. У цій розповіді легко віднайти зав'язку «Невського проспекту», на який вийшли два друзі — романтик Піскарьов і прагматик Пирогов — та епізод про відвідини першим будинку розпусти.

Підштовхує до пошуків і «риб'яче» прізвисько письменника-романтика Сомова (1793-1833). У листі до О.Данилевського від 2 травня 1831 р. Гоголь назвав його Сомом: «У перший день травня як завжди йшов сніг, і навіть Сом не виходив на вулицю» [14, т.1, с.38]. Сомов хоч і писав російською мовою, вважав себе українцем: у 1818 році в часописі «Украинский вестник» опублікував «Письмо украинца из столицы». Був романтичною натурою, багато із своїх задумів не встиг реалізувати, бо помер рано — на сороковому році життя.

Бачимо, що є підстави вилаштувати в один асоціативний ряд прізвиська: Сом (велика ставкова риба, яка має кілька пар вусів) → Піскар (дрібна річкова риба, як і в російському прислів'ї із словника Даля: «Постится щука, а пещарь не дремлет!») → Піскарьов (росіянин сприйме прізвисько як похідне від слова «писк», що також характеризує персонаж твору як «маленьку людину», придавлену обставинами).

І все ж немає впевненості, що на Невський проспект навздогін за ідеалом вийшли мрійник-українець і прагматик-росіянин. Бо ці якості Гоголь бачив і в середовищі земляків. У статті «Погляд на утворення Малоросії» (1832) він писав: «І ось склався народ, який вірою і місцем проживання належав Європі, але, в той же час, способом життя, звичаями, убранням, був цілком азіатський, — народ, в якому так дивно зіткнулися дві протилежні частини світу, дві різнохарактерні стихії: європейська обережність і азіатська безтурботність, простодушність і хитрість, сильна діяльність і найбільші лінощі та пестощі, прагнення розвитку й удосконалення — і разом з тим бажання здаватися таким, що нехтує всяке удосконалення» [8, т.3, с.386]. Хіба прагматик Корж із повісті «Вечір проти Івана Купала» не може бути ідейним, якщо не батьком, то дідусем Пирогова?

Обидва — і Піскарьов, і Пирогов — під впливом столичної моди, не тільки на одяг, танці, але й поведінку, втрачають національні риси самозахисту. Найбільше це проявилось у поглядах на жіночу стать: надмірно романтизований — у Піскарьова і занадто цинічний — у Пирогова. Автор зблизив дуже високу мрію художника і вульгарний намір поручика — й обидва не досягли бажаного: великий мрійник гине, а прагматик зазнає принижень.

Гоголь розумів, що Петербург зваблює його співвітчизників примарними принадами, руйнує те, на чому стоїть держава, тримається нація, — сім'ю, засади християнської моралі. 17-річна дівчина із будинку розпусти, коли Піскарьов запро-

понував їй вийти за нього заміж і жити трудовим життям, відповіла: «Я не прала й не швачка, щоб займатися роботою» [6, с.28]. Й ілюзорний світ, створений уявою художника, не витримує зіткнення з жорстокою реальністю життя.

Це можна сказати й про інших персонажів петербурзьких повістей Гоголя. Зокрема, й про майора Ковальова із повісті «Ніс», яку в циклі автор поставив другою. Відомо, що редакція журналу «Московский наблюдатель» відмовилася надрукувати твір, визнаючи його надто «брудним», хоч зникнення носа жартівливо витлумачувалося як сон майора.

Комічну незвичайність повісті Белінський сприйняв як правдиву сатиру на його величність чин. Однак тільки такий традиційний погляд на зміст повісті «Ніс» звужує сміхову палітру художника.

Володимир Набоков головного героя повісті «Ніс» пов'язував із особливостями зовнішності самого Гоголя: «Його великий і гострий ніс був таким довгим і рухливим, що в молодості він умів пренебрежно діставати його кінчиком нижню губу. <...> Ніс лейтмотивом проходить через його твори. «Ніс» — воістину гімн цьому органу...» [цит.: 22, с.386-387]. Історію з носом Набоков витлумачив як літературний елемент карнавального сміху [див.: 22, с.388].

І Борис Соколов в енциклопедії «Гоголь» вказує на фольклорну семантику носа: «Здавна ця частина людського обличчя уподібнюється фалосу і одночасно символізує зарозумілість... Ковальов — залицьник і шукач чинів — із втратою носа ніби втрачає свою сутність і головні життєві цілі» [22, с.386]. А вже колезький асесор майор Ковальов приїхав до Петербурга «шукати пристойної для свого звання посади», а ще «був не від того, щоб і оженившись» [7, с.46].

Вигідне одруження було в ті часи типовим шляхом до підвищення у чинах. Зразком для наслідування сприймалися два сини українського козака Розума, які, завдячуючи тільки своїм «носам», піднялися на вершини влади в Російській імперії: Олексій Розумовський як фаворит імператриці Єлизавети — дослужився до генерал-поручика, отримав великі земельні володіння на Україні; Кирило Розумовський як наблизений до імператорського двору й активний учасник дворцового перевороту на користь Катерини II — став гетьманом Лівобережної України, дослужився до чину генерал-фельдмаршала.

І перед двійником Ковальова як носієм усіх достоїнств «носа» відчинено двері багатих домів. Цьому також сприяє його високий чин та відпові-

дні атрибути — мундир, карета. Таким же дамським догідником, як його двійник, хотів виглядати й майор Ковальов. У тексті повісті його вустами двічі наголошується, що він знайомий із статською радницею Чехтарьовою. Двійник — ніби реалізована його мрія про родичання із нею як уможливлення піднятися чиновницькою драбиною на три шаблі вище.

Немає сумніву, що в образі Ковальова Гоголь вивів тип українця. Його прізвище можна записати в асоціативний ряд із ковалем Вакулою («Ніч перед Різдом»). Прізвище Коваль і його похідні, як легко встановити з допомогою словника Ю.К.Редько «Довідник українських прізвищ», поширені на всій території країни [16, с. 127]. А як Коваль міг стати Ковальовим, пояснює один епізод із повісті «Ніс» — розмова в газетній експедиції заявника й працівника газетної експедиції (цитуюмо мовою оригіналу): «...Сбежал от меня... нос...» — «Гм! какая странная фамилия! И на большую сумму этот господин Носов обокрал вас?» — «Нос то есть... вы не то думаете! Нос, мой собственный нос пропал неизвестно куда» [9, с.55].

Словник Л.Г.Скрипник та Н.П.Дзятківської «Власні імена людей» [див.: 20] прояснює й етимологію імені головного героя повісті «Ніс»: Платон (асоціюється з Платоном Зубовим — фаворитом Катерини II, рідкісне, як і в знайомих Гоголя — Аполлона Мокрицького, Аполлона Гребінки, Нестора Кукольника) може витлумачуватися двоюко: 1) мудрий, як давньогрецький філософ Платон; 2) широкоплечий, огрядний (від грецького слова *platus*). Й ім'я його батька — Кузьма — також витлумачується двоюко: 1) від гр. *kosmos* — світ, порядок; переносно — краса; 2) і в народній традиції — за прислів'ями «Кузьму, казав чорт, возьму» (укр.), «Кузьма — бесталанна голова» (рос). Така двоюкість також вказує на розрив мрії (проголошується під час наречення імені) й життєвих реалій.

Та якщо коваль Вакула, який жив у XVIII столітті, почував себе комфортно тільки в рідному краю і Петербург був йому потрібний лише для того, щоб одружитися на пасії, то Піскарьов із романтичними поглядами на жінку й кохання, опинившись у столиці імперії, приречений на смерть. І тільки пристосовництво до умов, цинізм, нищість дає шанси прагматичному Ковальову реалізувати свої кар'єристські наміри.

Бачимо, що на Невський проспект Микола Гоголь вивів два типи українців — романтика Піскарьова і прагматика Ковальова, розмірковує не тільки про долю «маленької людини», але й про руйнівний вплив меркантильної й чиновницької столиці Російської імперії на національний характер.

Література

1. Анненков П.В. Литературные воспоминания / П.В.Анненков. — М.: Гос. изд. худож. лит., 1960. — 687 с.
2. Белинский В.Г. О русской повести и повестях г. Гоголя («Арабески» и «Миргород») // Белинский В.Г. Собр. соч.: в 9 т. — М.: Худож. лит., 1976. — Т. 1. — С. 138–184.

3. Вересаев В.В. Гоголь в жизни: систематический свод подлинных свидетельств современников / В.В.Вересаев. – Х.: Прапор, 1990. – 680 с.
4. Веселовский С.Б. Ономастикон: древнерусские имена, прозвища и фамилии / С.Б. Веселовский. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
5. Гоголь в воспоминаниях современников / Ред. текста, предисл. и коммент. С.Машинского. – М.: Гос. изд. худож. лит., 1952. – 718 с.
6. Гоголь М.В. Невський проспект // Гоголь М.В. Твори: в 3 т. / М.В.Гоголь. – К.: Держ. вид. худож. літ., 1952. – Т. 2. – С. 7–41.
7. Гоголь М.В. Ніс // Гоголь М.В. Твори: в 3 т. / М.В.Гоголь. — К.: Держ. вид. худож. літ, 1952. – Т. 2. – С.42–66.
8. Гоголь М.В. Твори: в 3 т. / М.В.Гоголь. — К.: Держ. вид. худож. літ., 1952. – Т.1: Вечори на хуторі біля Диканьки; Миргород – 527 с; Т.3: Мертві душі; Вибрані статті. – 577 с.
9. Гоголь Н.В. Нос // Гоголь Н.В. Собр. соч.: в 6 т. / Н.В.Гоголь. – М.: Гос. изд. худож. лит., 1959. – Т. 3: Повести. – С. 44–70.
10. Гоголь Н.В. Собр. соч.: в 6 т. / Н.В.Гоголь. — М.: Гос. изд. худож. лит., 1959. – Т. 6: Избранные статьи и письма. – 563 с.
11. Гребінка Є.П. Твори: у 3 т. / Є.П.Гребінка. – К.: Наук. думка, 1981. – Т.3: Повісті; Оповідання; Нариси; Статті; Рецензії; Листи. – 703 с.
12. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / Владимир Даль. – М.: Гос. изд. иностр. и национальн. словарей, 1955. – Т. I. – 555 с.
13. Загребельний П. З великим бодем у душі / Павло Загребельний // Вінок М.В.Гоголю: Гоголь і час / Упоряд. В.В.Сусідко. – Х.: Прапор, 1989. – С. 19–35.
14. Переписка Н.В.Гоголя: в 2 т. / Сост. и коммент. А.А.Карпова и Н.Н.Виролайнен. – М.: Худож. лит., 1988. – Т. 1 – 479 с; т. 2 – 527 с.
15. Погорельский А. Избранное / Антоний Погорельский (Алексей Алексеевич Перовский); сост. вступ. ст. и примеч. М.А.Турьян. – М.: Сов. Россия, 1985. – 432 с.
16. Редько Ю.А. Довідник українських прізвищ / Ю.А.Редько – К.: Рад. школа, 1968. – 255 с.
17. Рисунки русских писателей XVII-начала XX века / Автор-составитель Р.Дуганов. – М.: Сов. Россия, 1988. – 255 с.
18. Сенько І.М. Гоголівська Диканька на історичних перехрестях / Іван Сенько. – Ужгород, 2003. – 72 с. (Ужгородський національний університет).
19. Сенько І.М. Гоголівський Миргород на перехрестях історії України / Іван Сенько. – Ужгород, 2006. – 56 с. (Ужгородський національний університет).
20. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей / Л.Г.Скрипник, Н.П. Дзятківська; за ред. В.М.Русанівського. – К.: Наук. думка, 1986. – 310 с.
21. Словник української мови / Ред. колегія: І.К.Білодід, А.А.Бурячок та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 6. – 832 с.
22. Соколов П.В. Николай Васильевич Гоголь: энциклопедия / Б.В.Соколов. – М.: Алгоритм, Эксмо, Око; 2007. – 736 с.
23. Унбегаун Б.О. Русские фамилии / Б.О.Унбегаун; перевод с англ. Л.В.Куркиной, В.П.Нерознака, Е.Р.Сквайрс; общ. ред. Б.А.Успенского. – М.: Прогресс, 1989. – 443 с.